

BOLA HUQUQLARI KONVENSIYASI QABUL QILINGANIDAN KEYINGI HUQUQIY EVOLYUTSIYA: O'ZBEKISTONDA 1994–2025 YILLARDAGI ISLOHOTLAR MANZARASI

**Abdimuminov Oybek Bektemirovich
Davronova Dilara Komiljonovna**

Annotatsiya: *Maqola O'zbekiston Respublikasining 1994-yil 29-iyunda BMT Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiyasiga (CRC) qo'shilganidan keyingi (1994–2025) normativ-huquqiy va institutsional evolyutsiyasini tahlil qiladi. Tahlil CRCning milliy huquq tizimiga inkorporatsiyasi, tematik sohalar (zo'ravonlikdan himoya, ta'lim, nogironligi bo'lgan bolalar huquqlari, ijtimoiy himoya), institutlar (Bola huquqlari bo'yicha vakil, ijtimoiy himoya agentligi) hamda BMT Qo'mitasining (CRC) kuzatuv tavsiyalariga javoban qabul qilingan yondashuvlar kesimida olib boriladi. Xulosa va tavsiyalar bo'limida huquqni qo'llash, ko'p sektorli muvofiqlashtirish va ma'lumotlar tizimini kuchaytirish yo'llari yoritiladi. CRCga qo'shilish (29.06.1994) va kuchga kirish (29.07.1994) bo'yicha depozitariy ma'lumotlari, 2008-yilgi "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi Qonun, 2020-yilgi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, 2020-yilgi "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonun, 2023-yilda Ijtimoiy himoya milliy agentligining tashkil etilishi, 2024-yilgi "Bola huquqlari bo'yicha vakil" to'g'risidagi va "Bolalarni zo'ravonlikning barcha turlaridan himoya qilish to'g'risida"gi Qonunlar ko'rib chiqiladi. SitAn (2024) hamda 2022-yilgi CRC Qo'mitasi xulosalari dalillar bazasini to'ldiradi. CRCga qo'shilganidan buyon O'zbekistonda bolalar huquqlarini kafolatlovchi bazaviy huquqiy karkas yaratildi, biroq zo'ravonlikning oldini olish, ma'lumotlar sifati va ko'p tarmoqli xizmatlar integratsiyasi yo'nalishlarida ishlar davom etmoqda.*

Kalit so'zlar: *CRC, bola huquqlari, O'zbekiston, zo'ravonlikdan himoya, SitAn, ijtimoiy himoya, ta'lim, nogironligi bo'lgan bolalar, Bola huquqlari bo'yicha vakil, institutsional islohotlar.*

KIRISH

CRC majburiyatlari va milliy huquq tizimi

O'zbekiston CRCga 1994-yil 29-iyunda qo'shildi; Konvensiya uchun mamlakat bo'yicha kuchga kirish kuni sifatida 1994-yil 29-iyul ko'rsatilgan (BMT Bosh kotibi depozitariysi ma'lumotlari). Bu Konstitutsiya hamda sohaviy qonunchilikni bolalar manfaatlari ustuvorligi, kamsitmaslik va ishtirok kabi CRC tamoyillariga moslashtirish zaruratini belgiladi.

Metodologiya

Ish normativ-huquqiy tahlil (lex.uz, NATLEX), xalqaro kuzatuv hujjatlari (CRC Qo'mitasi xulosalari) hamda UNICEFning "Situation Analysis of Children and

Adolescents in Uzbekistan” (SitAn, 2024)ga tayangan. Ma’lumotlar tematik va davriy (1994–2007; 2008–2015; 2016–2020; 2021–2025) kesimlarda tizimlashtirildi.

1. 1994–2007: Dastlabki inkorporatsiya va kodifikatsiya

CRCga qo’shilgach, oilaviy va vasiylik munosabatlari bo’yicha huquqiy baza mustahkamlandi. 1998-yilda qabul qilingan Oila kodeksi bolaning manfaatlari, ota-ona javobgarligi va bolalarning yaqin qarindoshlari bilan aloqada bo’lish huquqini belgilab berdi. Mazkur kodifikatsiya CRCning oilaviy hayot va vasiylikka doir normalarini milliy maydonga ko’chirdi. Shu davrda CRC Qo’mitasi O’zbekistondan majburiyatlarni chuqurlashtirish, xususan fakultativ bayonnomalarga qo’shilishni rag’batlantirgan xulosalar chiqardi.

2. 2008–2015: Bazaviy kafolatlar va ijtimoiy himoyaning huquqiy asoslari

2008-yil 7-yanvarda “Bola huquqlarining kafolatlari to’g’risida”gi Qonun (O’RQ-139) qabul qilinib, bola huquqlarini kafolatlashning umumiy, qo’shimcha hamda ijtimoiy himoya mexanizmlari belgilandi. Qonun xalqaro shartnomalardagi normalar ustuvorligini ham mustahkamladi (inkorporatsiya klauzasi). Bu davrda bolalarga oid mehnat va ekspluatatsiya xavflariga qarshi siyosiy-ijtimoiy choralarning huquqiy poydevori mustahkamlandi.

3. 2016–2020: Huquqiy “yangilanishlar” va inklyuzivlik

2016-yildan keyingi islohotlar to’lqini ta’lim va inklyuzivlikni markazga olib chiqdi. 2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan “Ta’lim to’g’risida”gi Qonun (O’RQ-637) teng imkoniyatlar, kamsitmaslik va uzluksizlik prinsiplarini qayta tasdiqladi. Shu yili “Nogironligi bo’lgan shaxslarning huquqlari to’g’risida”gi Qonun (LRU-641) qabul qilinib, bolalarning inklyuziv ta’lim, moslashtirilgan xizmatlar va ijtimoiy qo’llab-quvvatlashga doir huquqlari mustahkamlandi. Bu yangiliklar CRCning kamsitmaslik va maksimal rivojlanish tamoyillariga uyg’un holda tizimli yo’nalishni ko’rsatadi.

4. 2021–2025: Institutsional kuchaytirish va himoya mexanizmlari

4.1. Ijtimoiy himoya tizimini konsolidatsiya qilish

2023-yil 1-iyunda Prezident farmoni (DP-82) bilan Prezident huzurida Ijtimoiy himoya milliy agentligi (IHMA) tashkil etildi. Agentlik ijtimoiy xizmatlarni konsolidatsiya qildi, “Mehribonlik” uylari va qator muassasalarni yagona tizimga bog’lab, ko’p tarmoqli xizmatlar muvofiqlashtirilishiga asos yaratdi. UNICEF, XMT va Jahon banki birgalikdagi bayonotida ushbu institutni bolalarni himoya qilish infratuzilmasini mustahkamlovchi muhim qadam sifatida baholadi.

4.2. Bola huquqlari bo’yicha vakil (ombudsman)

2024-yil 29-fevralda “O’zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi huzuridagi Bola huquqlari bo’yicha vakil (Bola ombudsmani) to’g’risida”gi Qonun (LRU-917) kuchga kirdi. Qonun vakilning mustaqilligi, vakolatlari (monitoring, parlamentga hisobot, maxsus hisobotlar), bolalar murojaatlarini ko’rib chiqish va qonunchilik tashabbuslarini ilgari surish kabi mexanizmlarni belgilaydi. UNICEF 2021-yildayoq mazkur institutni qonuniylashtirish bo’yicha jarayonlarni qo’llab-quvvatlagan edi; 2024-yilgi qonun bu jarayonni yakuniy huquqiy maqomga olib chiqdi.

4.3. Zo‘ravonlikning barcha shakllaridan himoya

2024-yil 14-noyabrda “Bolalarni zo‘ravonlikning barcha turlaridan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonun (LRU-996) qabul qilindi; u 2025-yil 15-maydan kuchga kirdi. Qonun fizika, jinsiy, psixologik zo‘ravonlik, e‘tiborsizlik (neglect), ekspluatatsiya va bullingni aniq ta‘riflaydi; himoya orderlari, favqulodda ajratib turish, xizmatlararo yo‘naltirish, ta‘lim muassasalarida profilaktika va pedagoglar uchun muddatli diskvalifikatsiya mexanizmlarini joriy etadi. UNICEF mazkur hujjatni zo‘ravonlikka qarshi milliy javobni keskin kuchaytiruvchi islohot sifatida olqishladi.

4.4. CRC kuzatuvi va dalillarga asoslangan siyosat

CRC Qo‘mitasining 2022-yilgi xulosalari (CRC/C/UZB/CO/5) bolalarga nisbatan zo‘ravonlik, intizomda kuch ishlatish, nogironligi bo‘lgan bolalar uchun xizmatlar hamda ma‘lumotlar tizimini kuchaytirish bo‘yicha tavsiyalar berdi. UNICEFning 2024-yilgi SitAni so‘nggi yillardagi xizmatlar qamrovi kengayganini, biroq ayrim tengsizliklar saqlanib qolayotganini ko‘rsatdi; 2021–2022 MICS natijalari esa zo‘ravon intizom keng tarqalganini yana bir bor yodga soldi. Bu dalillar 2024–2025 yillardagi yirik huquqiy yangiliklar (LRU-996, LRU-917)ning ayni paytidagi dolzarbligini tasdiqlaydi.

Tematik profil: asosiy sohalar bo‘yicha evolyutsiya

A) Zo‘ravonlikdan himoya

1990-yillar va 2000-yillarning boshida zo‘ravonlik profilaktikasi asosan tarbiyaviy-axloqiy normalar va ma‘muriy javobgarlik bilan cheklangan bo‘lsa, 2019–2025 yillarda genderga asoslangan zo‘ravonlik va bolalarga nisbatan zo‘ravonlikka qarshi jinoyat-huquqiy va protsessual mexanizmlar sezilarli kuchaydi (himoya orderlari, tezkor aralashuv, xizmatlararo hamkorlik). LRU-996 ushbu evolyutsiyaning yakuniy normativ “tugun”i bo‘ldi.

B) Ta‘lim va inklyuziya

O‘RQ-637 (2020) ta‘limda teng imkoniyatlar, inklyuzivlik va diskriminatsiyaga yo‘l qo‘ymaslik prinsiplarini aniq belgiladi. Bu CRPDga mos ravishda LRU-641 (2020) bilan birga bolalarning individuallashtirilgan ehtiyojlari asosida ta‘limga kirish imkonini kengaytirdi. SitAn (2024) ham ijobiy siljish va bir qator “tiqilinch joylar”ni (sifat, hududlararo tafovutlar) qayd etadi.

C) Ijtimoiy himoya va alternativ parvarish

IHMA (2023) tashkil etilishi ijtimoiy xizmatlarni yagona tizimga yig‘di; bu oiladan ajralishning oldini olish, rehabilitatsiya va patronaj xizmatlarini tizimli kengaytirishga sharoit yaratadi. UNICEF, XMT va Jahon bankining qo‘shma bayonoti buni ijobiy burilish sifatida baholaydi.

Muhokama

CRC tamoyillari milliy qonunchilikka bosqichma-bosqich singdirildi: (i) kodifikatsiya (Oila kodeksi), (ii) bazaviy kafolat (O‘RQ-139), (iii) tematik sohalarning yangilanishi (ta‘lim, nogironlik), (iv) institutlar (Bola ombudsmani, IHMA) va (v) kompleks himoya (LRU-996). Shunga qaramay, CRC Qo‘mitasi ta‘kidlaganidek,

ma'lumotlar tizimi, zo'ravon intizomni kamaytirish, nogironligi bo'lgan bolalarning xizmatlarga real kirishi, hududlararo tenglik va ko'p sektorli muvofiqlashtirish masalalari dolzarb bo'lib qolmoqda. Bu masalalarni hal etish yangi qonunlarning samarali qo'llanishi, budjetlashtirish va monitoring tizimlariga bog'liq.

Xulosa va tavsiyalar

1. Qonunlarni ijroga yo'naltirish: LRU-996 bo'yicha idoralararo yo'riqnomalar, mutaxassislar malakasini oshirish va himoya orderlari amaliyotini monitoring qilish.

2. Ombudsman institutini kuchaytirish: LRU-917 asosida mustaqil monitoring, parlamentga yillik hisobotlar va bolalar ishtirokini kengaytirish.

3. Dalillarga asoslangan boshqaruv: SitAn tavsiyalari asosida yagona ma'lumotlar platformasini (MICS, ma'muriy ma'lumotlar) integratsiya qilish.

4. Inklyuziv ta'lim: O'RQ-637 va LRU-641 ijrosida hududiy tafovutlarni kamaytirishga qaratilgan moliyalashtirish va infratuzilma standartlari.

5. Ijtimoiy himoya integratsiyasi: IHMA orqali alternativ parvarish va oilani qo'llab-quvvatlash paketlarini kengaytirish (patronaj, reabilitatsiya, xizmatlararo yo'naltirish).

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. United Nations Treaty Collection. Convention on the Rights of the Child (IV-11). – New York, 1989. – “Uzbekistan: accession 29.06.1994; EIF 29.07.1994”. – URL: (ko'rildi: 19.09.2025).

2. O'zbekiston Respublikasi Qonuni. Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida (O'RQ-139). – 07.01.2008. – Kuchga kirish sanasi: 08.01.2008. – LexUZ. – URL: (ko'rildi: 19.09.2025).

3. O'zbekiston Respublikasi Qonuni. Ta'lim to'g'risida (O'RQ-637). – 23.09.2020. – LexUZ/CIS Legislation. – URL: (ko'rildi: 19.09.2025).

4. O'zbekiston Respublikasi Qonuni. Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida (LRU-641). – 15.10.2020. – LexUZ. – URL: (ko'rildi: 19.09.2025).

5. Prezident Farmoni. Aholiga sifatli ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida (DP-82). – 01.06.2023. – LexUZ/UNICEF press-relizi. – URL: (ko'rildi: 19.09.2025).

6. O'zbekiston Respublikasi Qonuni. Oliy Majlis huzuridagi Bola huquqlari bo'yicha vakil (Bola ombudsmani) to'g'risida (LRU-917). – 29.02.2024. – LexUZ; shuningdek UNICEF (2021) jarayon haqida. – URL: (ko'rildi: 19.09.2025).

7. O'zbekiston Respublikasi Qonuni. Bolalarni zo'ravonlikning barcha turlaridan himoya qilish to'g'risida (LRU-996). – 14.11.2024; kuchga kirish: 15.05.2025. – LexUZ; Gazeta.uz sharhi. – URL: (ko'rildi: 19.09.2025).

8. UNICEF Uzbekistan. Situation Analysis of Children and Adolescents in Uzbekistan. – Tashkent: UNICEF, 2024. – URL: (ko'rildi: 19.09.2025).

9. Committee on the Rights of the Child (CRC). Concluding observations on the fifth periodic report of Uzbekistan, CRC/C/UZB/CO/5. – 27.10.2022. – UN Digital Library. – URL: (ko‘rildi: 19.09.2025).

10. Oila kodeksi (30.04.1998) – LexUZ/NATLEX (tanlangan moddalar). – URL: (ko‘rildi: 19.09.2025).